

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

The Journal of International Social Sciences

Cilt: 29, Sayı: 2, Sayfa: 431-448, TEMMUZ – 2019

Makale Gönderme Tarihi: 09.05.2019 Kabul Tarihi: 28.05.2019

ROMA HEYKELLERİNİN AKİBETİ DEPREM Mİ – DİNÎ ÖFKE VE NEFRET Mİ?

An Earthquake or Religious Rage and Hatred?

Şükran YAŞAR*

ÖZ

Özellikle başta Anadolu, Suriye ve Mısır olmak üzere Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin müzelerinde bulunan Roma imparator-imparatoriçe, tanrı ve tanrıçalarının heykellerinin parçalanmış ve tahribata uğramış halleri, bilim dünyasının dikkatini çekmekte ve kafalarda soru işaretleri oluşturmaktadır. Bazı Batılı teolog-tarihçi ve arkeologların bu tahribatı Müslümanlarla ilişkilendirme imâları, yerli ve Müslüman bilim adamlarının ise deprem ihtimalini ileri sürmeleri, bu soru işaretlerini gidermede yetersiz kalmaktadır.

Bu heykel tahribatlarının nedenleri olarak taraflarca ileri sürülen iki zayıf ihtimalin de, bilimsel verilere dayanmadığı ve gerçeği yansıtmadığı aşikârdır. Bu çalışmamızda Kilise kaynaklarını esas alarak, modern ciddi araştırmalarla karşılaştırarak, bu konuda şu neticeye vardık: Yaklaşık iki buçuk asır süren Pagan Roma ile Hristiyanlığın mücadele süreci önce mahallî kovuşturmalar, ferdi cezalandırmalar ile başlamış, sonra zulüm ve katliamlarla devam etmiş, nihayet Büyük Konstantinos ile sona ermiştir! I.Theodosios döneminde, Hristiyanlık Devletin Resmi Dini olmuş, paganizm yasaklanmıştır. Yaklaşık iki buçuk asırlık öfke ve nefret, I.Theodosios'un paganizm aleyhindeki fermanlarıyla, radikal keşişler önderliğinde halkın pagan mabetlerine saldırmasıyla ve tüm heykellerin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Hristiyanlar, paganizm, Traianus, Septimus Severus, Decius, Diocletianus, Konstantinos I, Theodosios I., Heykel, Katliamlar

ABSTRACT

Roman imprator-emperor, god and goddess statues, fragmented and destructed statues especially located in the museums of Middle Eastern and North African countries such as Anatolia, Syria and Egypt, attract the attention of the scientific world and create question marks in the minds. Some Western theologian-historians and archaeologists associate this destruction with Muslims, domestic and Muslim scientists suggest the possibility of an earthquake, but they are insufficient to address these questions marks.

It is obvious that the two weaknesses suggested by the parties as the causes of these sculptures destructions are not based on scientific data and do not reflect the truth. On the basis of church resources, comparing with serious modern researches, we have concluded that: The struggle of Christianity with Pagan Rome, which lasted for about two and a half centuries, started with local prosecutions, individual punishments, then continued with persecution and massacres, and finally ended with Constantine the Great! Christianity was the official religion of the state, and paganism was prohibited in the period of Theodosius. Approximately two and a half centuries of anger and hatred resulted with the edicts of I.Theodosius against paganism, attack on the pagan temples by peoples under the leadership of the radical monks and fragmentation of all statues.

Key words: Christians, Paganism, Traianus, Septimus Severus, Decius, Diocletianus, Constantinos I., Theodosios I., statues, massacres

* Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi ABD.

e-posta: sukranyasar@hotmail.com, **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0001-8943-4160>

Bu çalışmamda Süryanca ve Arapça kaynakların kullanımında yardımlarını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Mehmet Çelik'e çok teşekkür ederim.

1. Hristiyanlığın Devlet ile Karşılığı

Tarihe baktığımız zaman, Roma'nın en büyük ve en uzun yaşayan imparatorlukların başında geldiğini görürüz. Eski dünya tabir edilen üç kıtada yerleşik, Akdeniz'i bir göl haline getiren bu imparatorluk bir resmî devlet dinine sahip olsa da, çeşitli din, dil ve kültürlerle sahip halkları da bağrında barındırıyordu. Devletin çıkar ve bekasına zarar vermediği müddetçe de, farklı din ve inanışlara toleranslı davranıyordu.¹

İsa – Mesih'in Kudüs ve civarındaki faaliyetlerini de Yahudilik içinde bir hizbin faaliyeti olarak değerlendiriyordu. Pavlos'un Hristiyan olmasıyla beraber Antakya'da putperestlerle ilişki kurması ve İsa – Mesih'in misyonunu Yahudilikten kopararak, Hristiyanlık adı altında yeni bir dine dönüştürmesi neticesinde, imparatorluk coğrafyası yeni bir inançla tanışmış oluyordu.² Paganist dünya hayal dahi edemediği yardımlaşmayı, şefkati ve ebedî bir dünya anlayışını Hristiyanlıkta bulmuştu. Kısa bir zaman diliminde Hristiyanlık başta Suriye, Anadolu, Mısır olmak üzere Kuzey Afrika ve Balkanlarda sesini duyurmuştu.³ Bu hızlı yayılış elbet de devletin dikkatini çekti ve yeni din bir süre sonra devletle karşı karşıya geldi. Bu kaçınılmazdı.

Konuyu fazla uzatmamak için Hristiyanlığın devletle karşılaşma sürecini müsamaha döneminden adım adım mahalli kovuşturmalara, oradan da toplu katliamlara nasıl geldiğini özetlemeye çalışalım:

Roma siyasal sisteminin, devletin çıkarlarıyla çatışmadıkça, devletin bekasıyla ilgili menfi bir tutum oluşturmadıkça, devletin resmî dininin dışındaki din ve inançlarına müsamaha davrandığını söylemiştik. Bu müsamaha, özellikle Yahudiliğe karşı kendini daha fazla hissettiriyordu. Bunun nedeni, Yahudiliğin millî karakterli oluşu ve putperestlerin bu dine kabul edilmeyişi idi. Hristiyanlık da Yahudiliğin içinde bir mezhep gibi algılandığından dolayı, o da bu uygulamadan faydalanıyordu.⁴

I. yüzyılda durum bu iken, II. yüzyılın başından itibaren Hristiyanlarla Devlet ilişkilerinin önce gerginleşmesi, arkasından soruşturmalara, takibatlara ve en nihayetinde katliamlara dönüşen sürecin sebep/sebepleri nelerdi?

Bu soruya cevap bulabilmek için yapılan bilimsel araştırmalarda “... *Hristiyanların Roma imparatorluk kültürü için kurban kesmediklerinden... Roma resmî dininin tanrılarına tazimden kaçındıklarından, hatta zaman zaman onları aşağıladıklarından, hakaretler ettiklerinden... Resmî dinin mensuplarının eğlence ve kutlamalarına katılmadıklarından... Resmî bayramlarda evlerini süslemediklerinden...*” gibi sebepler ileri sürülmektedir.⁵

Bu ve benzer iddialar, pek de tatmin edici şeyler değildir. Zira aynı şeyleri, hatta daha fazlasını Yahudiler de yapmadıkları halde, devlet onlara herhangi bir yasal uygulama dayatmamıştı.

I. yüzyılla ilgili genel anlamda şu söylenebilir: Bu dönemde Hristiyanlar kitle katliamlarına maruz kalmamışlarsa da, ferdi olarak bazı takibatlara uğrayanlar olmuş, Hristiyanlık Roma merkezinde de şehitler vermiştir. Nitekim Pagan tarihçi Tacitus Roma şehrinde Nero döneminde Hristiyanlara baskı yapıldığını, bazılarının çeşitli cezalara çarptırıldığını, kimilerinin de katledildiğinden bahsetmektedir. Tacitus eserinde bu olaylara dair şu şekilde malumat vermektedir:

“Netice itibariyle (Roma'yı yaktığı muhteşimindeki) söylentilerden kurtulmayı amaçlayan (imparator) Nero, iğrençlikleri yüzünden halkın nefret ettiği ve “Hristiyanlar” diye tanımladığı bir

¹ Cyrill Bailly, *The State Religion of Roma at the Time of Christ*, London and Glasgow-1929, s. 20 vd; Franz Cumont, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York-1956, s. 35 vd.

² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şinasi Gündüz, *Pavlos: Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara-2004; Mahmud Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, Ankara-2015.

³ Charles Harold Dodd, *The History of Christianity from the Death of St Paul to the Reign of Constantine (The History of the Christianity in Light of Modern Knowledge, A Collective Work)*, London and Glasgow-1929, s. 426 vd.

⁴ R. H. Barrow, *Romalılar* (Çev: E. Gürol), İstanbul-1965, s. 161 vd. ; K. Bihlmeyer-H. Tuchle, *Birinci ve Dördüncü Yüzyıllarda Hristiyanlık*, (Çev: A. Göral), İstanbul-1972, s. 41.

⁵ W. M. Ramsay, *The Church in the Roman Empire, Before A.D.170*, Michigan – 1954, s. 346 vd.

taifeyi gözüne kestirerek suçladı ve onlar üzerinde en ağır işkencelere girişti. Bunların isimlerini aldıkları “Christus” (Mesih), (imparator) Tiberis’un saltanatı devrinde procuratorlarımızdan birisi olan Pontius Pilatus’un hükmüyle şiddetli şekilde cezalandırılmıştı. Böylece bu zararlı hurafe o an için kontrol altına alınmış; fakat sonrasında sadece bu kötülüğün menşei teşkil eden Yahudiyede değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki iğrenç ve utanç verici şeylerin yaşama olanağı bulup şöhret kazandıkları Roma’da bile yeniden patlak vermişti. Bu yüzden ilk etapta suçlananların hepsi tutuklandı. Sonra, onların verdikleri bilgiye dayanılarak şehri kundaklama suçundan değilde insanlığa karşı nefretleri yüzünden muazzam bir kalabalık hüküm giydi. Bunlar her nevi aşağılanmaya maruz kalarak öldüler. Hayvanların derilerine sarılmış şekilde köpekler tarafından parçalanarak öldürüldüler, haçlara mihlandılar, alevlerle yüzleştiler. Öyle ki, bu yapılanlar gün batımından sonra geceyi aydınlatmıştı. (Tacitus, Annals XV. 44, s. 305)⁶

Tacitus’un yazdıklarına benzer bazı iddialar, Kilise kaynaklarında da yer almaktadır. Ancak Nero döneminde Hristiyanların imparatorluğun muhtelif coğrafyalarında kitlesel katliamlara maruz kaldığı hususunda herhangi bir iddiada bulunmazlar. Sadece bazı yerlerde ses getiren bazı ferdi olayları kaydederler. Örneğin Nero’nun Antakya Piskoposu Efudyos’u öldürtmesi iddiası, Doğu Hristiyanları arasında büyük yankılar uyandırmıştır.⁷

Hristiyanlığın gelişme sürecine baktığımızda, I. yüzyılda devletin müsamahasından faydalanan Hristiyanlıkla, II. yüzyıldaki Hristiyanlık farklılaşmıştı. Bu yeni Hristiyanlık, Yahudiliğin bütün izlerini bünyesinden çıkarıp atmış, tüm dünyaya yayılacağını ilan ederek, Yahudiliğin milli çizgilerini aşmış, evrensel bir din haline gelmişti. Üstüne üstlük bütün dinleri yok edeceğini müjdelirken, müntesipleri de devletin otoritesini değil, Mesih’in hâkimiyetini seslendiriyorlardı.⁸Dünyanın sonunun yakın olduğunu, Mesih’in ansızın geleceğini, O’na inananların dışında herkesin mahvolacağını dillendirmeleri toplumsal huzuru bozduğu gibi, bu propagandalar devlet bürokrasisinde, özellikle de ordu birliklerinde, askerler arasında kendini hissettiriyordu.⁹

Nero’dan sonra gelen Vaspasiyen ve Titus dönemlerinde Kilise kaynaklarında Hristiyanların ciddi bir baskı ve zulüme maruz kaldıkları hususunda kayda değer herhangi bir bilgi yoktur. Başta Anadolu’nun batısı (Ege Bölgesi) olmak üzere İmparator Domitien (M.S.81- 96) döneminde bazı mahalli ve ferdi kovuşturma ve cezalandırmalardan bahsedilirse de, bunlar Kilise’de fazla bir yankı uyandırmamıştır.¹⁰

2. İmparator Traianus ve Hristiyanlıkla Sistemli Mücadele Döneminin Başlaması

Kilise kaynaklarına göre Hristiyanlara karşı sistemli bir devlet politikası ile baskı, zulüm ve katliamlar Traianus döneminde başlamıştır. Onun bu konuda ortaya koyduğu prensipler, kendisinden sonra gelen imparatorlar tarafından Büyük Konstantinos dönemine kadar Hristiyanlara karşı resmî mücadelenin genel kuralları olmuştur.¹¹

Süryani kaynaklarından Mor Mihoyel Rabo’ya göre Traianus Doğu Seferi sırasında Edessa (Urfa)’ya da uğrar ve ilk kitlesel katliamlarını burada yapar.¹²W.Cureton’un yayınladığı *Ancient Syriac Documents*¹³ adlı Süryani belgelerinde, İmparator’un buraya gelmediği, ancak bir ferman

⁶ Nakleden Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, Ankara – 2017, s.130

⁷ Yakup III, *Tarihü’l - Kenisetü’s - Süryaniyyetü’l - Antakiyye*, Beyrut, 1953, C.I, s. 99; İshak Saka, *Es – Süryan: İman ve Hadara*, Halep, 1983, C. I, s.29

⁸ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul- 1983, s. 229.

⁹ Barrow, *Romalılar*, s.162 vd.

¹⁰ Bu konuda Kilise kaynaklarından geniş bilgi için bkz. Mor İgnatios Afram I, *Dürer en – Nefise fi Muhtasar Tarihi’l – Kenise*, Homs – 1940, s.147 vd. ; Yakup II, *Tarihü’l – Kenise*, C.I, s.100 vd. Ayrıca şu tetkik eserlerden karşılaştırmız: Dodd, *History of Christianity*, London – 1913, s.109 – 110; Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New – York – Tarihsiz, s.462

¹¹ Dodd, s.469

¹² Bkz. Mor Mihoyel Rabo, *Kthobo dı – Makesbonus Zebne*, Paris – 1899, s.105 ; Yakup III, C.I, s. 114

¹³*Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries*, (Ed.W.Cureton) London – 1864, s.41 vd.

gönderdiğinden bahsedilir. Bu kayıtlara göre, ilk olay 15. Traianus yılı, 8 Abgar yılı ve 416. Selevkos (MS. 104) yılında vuku bulmuştur. Rivayete göre Urfa'daki putperestlerin başkahini olan Şarbil, her yıl kutlanan 8 Nisan'daki Büyük Pagan Festivali sırasında Urfa episkoposu Bar Samyo, Papaz Tridiath ve Diyakoz Schaloula'nın telkinleriyle Hristiyan olmuştur. Aynı yıl imparator Traianus şehre bir ferman göndererek, "*Tanrılara kesilen adakların arttırılması için önlemler alınmasını, bu törenlere katılmayı reddedenlerin işkenceye tâbi tutulmalarını ve öldürülmelerini*" emreder. Bu fermanın yürürlüğe konduğu sene, Urfa'da paganist şenlikler yapılmaktadır. Hristiyanlar tüm imparatorluk coğrafyasında takibat altındadırlar. Şarbil'in ihtida olayı Urfa'da görkemli bir şekilde pagan şenliklerinin dini töreninde vuku bulunca, şehirde büyük bir heyecan yaratır. Şehrin sakinleri bu olaydan öylesine etkilenirler ki, büyük çoğunluğu vaftiz olarak Hristiyanlığa girer. Hadiseler yönetimi ciddi endişelere sevk eder. Hristiyanlığın önünü kesmek ve halka gözdağı vermek için Şarbil idama mahkûm edilir. Başı testere ile kesilerek öldürülür (2 Eylül). Buna mani olmak isteyen Şarbil'in kız kardeşi Babaî de orada katledilir. Hadiseye sebep olan şehrin piskoposu Bar Samyo ise tutuklanır. Ayaklarına demir taraklar takılır, kırbaçlanır ve çeşitli işkencelere maruz kalır. Daha sonra vali Lysanis'in huzuruna çıkarılır. Valinin önünde tekrar işkenceye başlanacağı sırada, İmparator'un babası Alusis'ten gelen mektupla, Bar Samyo serbest bırakıldığı gibi, vali de görevinden alınır.¹⁴

Süryani kaynakları Traianus'un Doğu Seferi sırasında 11.000 kişiyi katlettiği, ordu içerisinde Hristiyan olduklarından şüphe ettiği tüm askerleri Kafkasya steplerine sürdüğünden bahsetmektedir.¹⁵

Traianus'un bu kitlesel katliamlarında daha çok yankı yapan icraatlarından biri Kudüs Episkoposu Şam'un'u haça gerdirmesi,¹⁶ diğeri ise Antakya ve civarında giriştiği kitle katliamlarından sonra Başpiskopos Mor İğnatius Nurani'yi zincirlere vurarak, vahşi hayvanlara paraçalatmak için Roma'ya götürmesiydi. Kilise kaynakları Suriye ve Anadolu Hristiyanları nezdinde çok büyük bir itibara sahip olan Antakya Episkoposu'nun yol güzergâhı üzerindeki eyaletlerden geçirilirken, bölge halklarının çok büyük tepkiler gösterdiğini kaydederler.¹⁷

Kilise kaynaklarında imparator Traianus özetle böyle anlatılmaktadır. Doğu Hristiyanlarınca, büyük bir lanetle anılmaktadır.

Kilisenin bakış açısını burada noktalayalım ve Traianus'un Hristiyanlara karşı tutumu ile ilgili elimizdeki yegâne belgeyi de aktararak, sonuç analizini yapalım.

Traianus döneminde Bithyna (İzmit) Bölgesinde Legatus Augustus (bölge valiliği) görevini yürüten Pline le Jeun'e imparatora bir mektup yazarak, Hristiyanlara karşı nasıl bir yöntem takip etmesi gerektiği hususunda fikrini sorar.

Önce mektubun metnini verelim:

"Efendim, mütereddit kaldığım tüm hususlarda size danışmak âdetimdir. Zira tereddüdime sizden daha iyi kim kılavuz olabilir veya cehaletimi aydınlayabilir? Bugüne kadar Hristiyanların yargılanmasına (ilişkin davalara) katılmadım. Bu yüzden, cezalandırma veya tahkikat açısından ne gibi suçlamaların teamül oluşturduğunu veya davanın nasıl sürdüğünü bilmiyorum. Yaş bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeli mi, yoksa çok genç olanlarla yaşlılar arasında cezalandırma yapılırken bir fark yok mu? Pişmanlık noktasında özür kabul edilmeli mi, yoksa bir adam bir zamanlar Hristiyan idiyse artık onun lehine yapılacak bir şey yok mu? Dahası, başka bir suçlama

¹⁴ Mehmet Çelik – Şinasi Gündüz – Şükran Yaşar, Şehrin Dini Yapısı, Edessa'dan Urfaya, Ankara – 2007, C. I, s. 416; Geniş bilgi için ayrıca krş. J. B. Segal, Edessa: The Blessed City, Oxford, at the Clarendon Press, London – 1970, s.82 ; Rubens Duval, Histoire d'Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire, Amsterdam (Reimpression): Philo Press 1975, s. 129

¹⁵ S. Aziz Atiya, A History of Eastern Christianity, London-1968, s. 174. Bu katliamlar konusunda detaylı bilgi için kaynakçada kullanılan ve Süryani Kilise Babaları tarafından kaleme alınan Kilise Tarihlerine bakılabilir.

¹⁶ Yakup III, C. 1, s. 115; Mor İğnatius, s. 165 vd. ; Bar Obroyo, Abu'l-Farac Tarihi (Çev: Ö. R. Doğrul), Ankara-1945, C. I, s. 125 vd.

¹⁷ Mor Mihael Rabo, s. 106 vd. ; Abu'l-Farac, C. I, s. 126 vd; Ayrıca krş. Mrs. Jameson, Sacred and Legendary Art, London-1879, C. II, s. 693 vd.

yoksa veya isimleriyle özdeş başka bir suçları olmaksızın sadece Hristiyan ismini taşımak cezalandırma için yeterli mi? İşte, bu konularda büyük kararsızlık içindeyim.

Bu bağlamda, Hristiyan oldukları gerekçesiyle bana ihbar edilenler hakkında şöyle bir yöntem uyguladım: Hristiyan olup olmadıklarını sorguladım. Hristiyan olduğunu itiraf edenleri ikinci ve üçüncü kez yeniden sorgulayarak onları cezalandırma ile tehdit ettim. İnatçılık yapıp direnenlerin infazını emrettim; inançlarının doğası ne olursa olsun, dik kafalılığın ve boyun eğmeyen inatçılığın cezalandırmaya layık olduğuna hiç şüphem yoktu. Aynı illete tutulmuş başkaları da vardı. Ancak bunlar Roma vatandaşı oldukları için onların Roma'ya götürülmeleri için bir emir imzaladım.

Sonrasında, genellikle olduğu gibi suçlamalar yayıldı. Zira kovuşturmalar sürüyordu ve münferit birkaç olay meydana gelmişti. Öyle ki, pek çok kimsenin ismini (Hristiyan oldukları iddiasıyla) zikreden anonim bir belge (libellus) ortaya çıktı. Hali hazırda veya geçmişte Hristiyan olduklarını inkâr edenleri, tarafımda dikte edilen sözlerle tanrılara yalvarmaları ve sizin resminize tütsü ve şarapla tapmaları koşuluyla -ki bu resmi tanrıların heykelleriyle beraber bu amaçla getirtmişim-ve dahası Mesih'i lanetlemeleri şartıyla salıvermeyi doğru buldum. Çünkü rivayete göre gerçekten Hristiyan olanlar bunların hiçbirisini yapmazlarmış.

Muhbirin geçmişte Hristiyan olup şimdi bunu inkâr ettiğini bildirdiği diğerleri geçmişte durumun böyle olduğunu, ancak şimdi bunun değiştiğini; kimisi üç yıl önce, kimisi beş yıl önce, bazıları yıllar önce, bazıları ise yirmibeş yıl önce Hristiyanlıktan vazgeçtiklerini öne sürdüler. Nitekim bunların tümü sizin resminize ve tanrıların heykellerine taparak Mesih'i lanetlediler.

Bununla beraber, bunlar, belirli bir günde şafak sökmeden evvel bir araya gelmelerini, Mesih'e bir tanrı gibi ilahiler terennüm etmelerini, suç işlememek, sahtekârlık, hürsüzlük ve zina yapmamak, güvenilirliklerini zarara uğratmamak ve emanetleri sahiplerine iade etmek gibi konularda kendi aralarında and içmelerini, hatalarının ve yanlışlarının özeti ve esası olarak belirttiler. Bunun akabinde ayrılmak ve sıradan ve masum bir yiyeceğin parçası olarak yeniden bir araya gelmek âdetleriymiş. Sizin yönergeleriniz uyarınca yayımladığım fermanın sonrasında bunu bile bıraktıklarını onayladılar. Zira politik faaliyetleri yasaklamıştım. Bu bağlamda, diakon (diyakoz) dedikleri iki kadın köleye işkence ederek bu hususu soruşturmaya özellikle ihtiyaç hissettim. Ancak (Hristiyanlık denilen bu inanç sistemi içinde) batıl bir aşırıktan başka bir şey göremedim.

Bu yüzden kovuşturmayı erteleyerek bir an önce size danıştım. Çünkü özellikle (Hristiyanların çokluğuna yönelik) sayı sebebiyle konunun size danışılması gerektiğine kanat getirdim. (Aralarında) her yaş, rütbe ve cinsiyetten insan mevcut ve bunlar tehlike ile karşı karşıya olacaklar. Zira bu batıl inancın kötü etkileri sadece şehirlere değil, aynı zamanda köylere ve çiftliklere de sıçramaktadır.

Ancak yine de bence bunu kontrol altına almak ve tedavi etmek mümkündür. Neredeyse bomboş olan tapınakların kalabalıklaşmaya başladığı, çoktandır ihmal edilen yerleşik dinî ritüellerin kaldığı yerden ihya edildiği ve her yönden kurbanlık hayvanların gelmekte olduğu çok açıktır. Böylece, tövbe etme fırsatı tanınması halinde ne denli büyük bir kitlenin düzeltilebileceğini hayal etmek kolaydır.”¹⁸

Şimdi de Traianus'un cevabına bakalım:

“ Sevgili Plinius, Hristiyan oldukları için kınanan kimselerin durumlarını/davalarını ayrı bir bağlamda değerlendirmek suretiyle uygun bir prosedür uyguladın. Zira standart oluşturacağı beklentisiyle genel nitelikli herhangi bir kural /yasa koymak pek mümkün değil. Hristiyanlar aranmayacaklar: İhbar edilirlerse ve suçlu oldukları kanıtlanırsa ancak bu takdirde cezalandırılacaklar. Fakat Hristiyan olduğunu inkâr eden ve bunu tanrılarımıza ibadet ederek kanıtlayanlar, geçmişlerine ilişkin şüphe barındırsalar bile tövbe etmek yoluyla bağışlanma elde edeceklerdir. Bununla beraber, anonim belgelere dayanan suçlamaların herhangi bir kovuşturma için gerekçe sayılması mümkün olamaz. Çünkü böyle bir uygulama bir taraftan tehlikeli tür bir örnektir, bir yandan da çağımızın ruhuyla uyuşmamaktadır.”¹⁹

¹⁸ Duygu, s. 133-134.

¹⁹ Duygu, s. 134

Konumuzla ilgili ve birçok Kilise Babası tarafından kaleme alınan kitaplarda da yer almış, atıflarda bulunulmuş iki tarihi belgeyi gördük!..

Kilise kaynaklarının iddialarıyla taban tabana zıt ifadelerin yer aldığı bu iki belge ile Kilisede oluşturulmuş algıyı artık karşılıklı analiz edebiliriz.

Gerek Vali Plinius'un detaylı mektubu ve gerekse Traianus'un kısa ve öz mektubu açık bir şekilde şu gerçeği ortaya koymaktadır:

Evet, Hristiyanlardan rahatsızlık duyulmaktadır. Ancak, henüz ülke çapında tüm Hristiyanlar için bir kovuşturma, toplama, hukuki işlem yapma, çeşitli şekillerde cezalandırma yoktur. Plinius'un mektubundan da anlaşılacağı üzere, valilik yaptığı bugünkü Kocaeli coğrafyasında bir kısım Hristiyanı tutuklatmış, sorgulatmış ve cezalandırmıştır.

Ayrıca gerek Plinius'un ve gerekse imparatorun mektuplarından şu da açık bir şekilde anlaşılmaktadır: Devlet Hristiyanlardan rahatsızlık duymaya başlamıştır. Yerel yöneticiler kendi inisiyatifleriyle bazı kovuşturmalar, soruşturmalar yapmaktadırlar. Ancak, Devlet'in Hristiyanlıkla ve bu yeni dinin müntesipleriyle mücadele için henüz sistemli ve hukukî bir plan, belirgin bir politikası ve projesi yoktur.

Nitekim Traianus cevabî mektubunda bunu “... herhangi bir kural/yasa koymak mümkün değil!” ifadeleriyle çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Hristiyanlarla nasıl mücadele edileceğinin kırmızıçizgilerini de belirlemiş; “... Hristiyanlar aranmayacaklar: İhbar edilir ve suçlu oldukları kanıtlanırsa ancak bu takdirde cezalandırılacaklar. Hristiyan olduğunu reddeden ve bunu tanrılarımıza ibadet ederek kanıtlayanlar, geçmişlerine ilişkin şüphe barındırsalar bile tövbe yoluyla bağışlanma elde edeceklerdir. Bununla beraber, anonim belgelere dayanan suçlamaların herhangi bir kovuşturma için gerekçe sayılması mümkün olamaz. Çünkü böyle bir uygulama bir taraftan tehlikeli bir örnektir, bir yandan da çağımızla uyumsuzdur!”²⁰

İmparator'un mektubundaki ifadeler son derece açık ve nettir. Hiçbir yoruma müsait değildir, imâ ile herhangi bir şey kapı aralamamaktadır.

Evet, Hristiyanlıkla mücadele edilecek;

a. İhbar edilenler veya Hristiyanlığını gizlemeyenler soruşturulabilecek, cezalandırılabilirler. Ancak dinlerinden dönerlerse, serbest bırakılacaklar.

b. Genel suçlamalarla kimse kovuşturulmayacak.

Evet, net olan budur! Ve imparatorlukta Traianus dönemi de dâhil Hristiyanlıkla mücadele için herhangi bir yasal düzenleme olmamıştır. Traianus da böyle bir yasaya sıcak bakmamıştır. Durum bu kadar net iken, Kilise kaynaklarında yer alan iddiaları nasıl değerlendirmek gerekir sorusunu da burada açıklığa kavuşturalım:

Dinler Tarihine baktığımız zaman şu gerçeğe karşılaşıyoruz: Hemen hemen her din, verdiği şehitlerin kutsal kanlarıyla beslenerek, gelişerek yayılır. Sıradan, çok basit bir şekilde vuku bulan bir olay, daha sonraki nesillere dinî duygularla beslenen hayal gücünün katkılarıyla olağanüstü bir menkıbeye dönüşerek aktarılır. Bu menkıbe, zamanla Kilise'de itikadî bir dogma haline dönüşür ve her yıl dönümünde kiliselerde ayinlerle kutlanmaya başlanır. O, artık bir menkıbe değil, Kilise'nin ritüelleri arasında yer alan bir dogmadır. Tartışılmaz, sıradan bir olay olarak algılanamaz.

Hadiseye bu çerçeveden bakarsak, yukarıda Süryani Kilise kaynaklarında yer alan ve Traianus'un “Deccal, olarak anılmasında önemli bir yer tutan Mor Şarbil, Babaî ve Mor Barsamyo menkıbelerinde, her şeyden önce kronolojik hatalar görürüz. Bu menkıbeler doğru bile olsa, Traianus dönemi (98-117) nde geçmesi mümkün değildir muhtemelen Decius (250-251) dönemindeki hadiselerdir. Zira Edessa bu zaman diliminde henüz Roma imparatorluğunun bir parçası değil, aksine

²⁰ Meraklıları için her iki mektubun da metni için bkz. William Stearns Davis, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From the Sources II*, Rome and the West, USA – 1913, s.220-222.

bağımsız bir krallıktır. Traianus buraya Miladî 114 yılının sonbaharı sonunda gelmiş, Kral Abgar VII (109-116) tarafından görkemli törenlerle karşılanmıştır. Abgar, İmparator'a değerli hediyeler takdim eder ve bağlılığını bildirir.²¹ İmparator da bu tazim ve ağırlamadan memnuniyet duyarak Edessa'dan ayrılır.²²

Cureton'un Süryani kaynaklarından aktırdığı bu menkıbeler, Decius (250-251) dönemindeki zulüm dalgasının yansımalarına uygun düşse de,²³ olayın gerçekliğini kabul etmek oldukça zordur.²⁴

Peki, Mor Mihoyel'in iddia ettiği kitle katliamlarını (11.000 kişi) nasıl izah etmek gerekir, sorusuna gelince;

Evet, Traianus Doğu'da sayı abartılı ve farklı olsa da, böyle bir katliam yapmıştır. Ancak bu katliam "Hristiyanlara karşı, dinî hassasiyetle yapılmış bir katliam" değildir.

Traianus Edessa'dan ayrıldıktan sonra, Antakya'ya gelir ve kışı burada geçirir. 115 yılı ilkbaharında Dicle üzerinden Ctesiphon'a gelir ve burayı zapt eder.²⁵ Böylece Kuzey Mezopotamya bir Roma eyaleti haline gelir. Tarihler 116 yılını gösterirken, Traianus Basra Körfezi civarındadır. Kuzey Mezopotamya'da çıkan isyan haberi kendine ulaşır. Edessa Kralı Abgar VII de saf değiştirerek, Persliler'in yanında isyana katılır. Nusaybin'deki Roma garnizonu kılıçtan geçirilir. Lucius Quietus ve Maximius komutasındaki Roma ordusu Nusaybini kurtardıktan sonra Edessa'ya girer. İntikam duygusuyla Abgar VII. bu ihaneti hayatıyla öder, şehirde de büyük bir katliam yaşanır.²⁶

3. Traianus Sonrası Devlet-Kilise İlişkileri

Kilise kaynaklarına göre, Büyük Konstantinos dönemine kadar, devletin Hristiyanlara karşı takip ettiği politika, Traianus'un koyduğu prensipler çerçevesinde devam etmiştir. Onun prensipleri devletin Hristiyanlara karşı yürüttüğü mücadelenin genel kuralları olmuştur.²⁷ Bu mücadele kimi imparator zamanında hafifleyerek, kimisi zamanında da şiddetlenerek devam etmiştir. Örneğin imparator Hadrianus dönemi (117-138) ile ardılı Antoninus Pius dönemi (138-161) Hristiyanlar açısından, Traianus dönemine göre daha sakin ve huzurlu geçmiştir. Ancak bu, Hristiyanlara karşı hiçbir hareket yapılmamıştır anlamına gelmemelidir. Sadece Traianus dönemine göre kitlesel kovuşturmalar, kitlesel katliamlar yapılmamıştır denebilir. Yoksa bu iki imparator döneminde de Hristiyanlar toplumsal anlamda gözlemlenmiş, yer yer kovuşturmalar da yapılmış, çeşitli cezalandırmalar da vuku bulmuştur.²⁸

Örneğin imparator Hadrianus döneminde Miladi 127 yılında Antakya Piskoposu Iron'un katledilmesi tüm Suriye ve Doğu'da çok büyük bir infiale sebep olmuştur.²⁹ İmparator Antoninus döneminde ise İzmir Piskoposu olan ve Doğu Hristiyan camiasında çok büyük bir şöhrete sahip olan Polycarpe'nin 11 ruhani ile beraber işkencelerle katli, bugün dahi Doğu Kiliselerinde anılmaktadır.³⁰

Antoninus'dan sonra imparatorluk tahtına oturan Marcus Aurelius dönemi (161 – 180) Kilise kaynaklarına göre ikinci Traianus döneminin özelliklerini taşımaktadır. Bu süreçte Hristiyanlar genel olarak büyük bir zulüm dönemine maruz kaldılar.³¹ Traianus ve Hadrianus dönemlerinde büyük

²¹ Bkz.H.J.W.Drijvers, *Cults and Beliefs at Edessa*, Leiden-1980, s.13 ; S.Ross, *Roman Edessa, Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*, London-NewYork (Tarihsiz), s.34 ; Fergus Miller, *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London-1993, s.102

²² J.B.Segal, *Edessa: The Blessed City*, Oxford, at the Clarendon Press, London-1970, s.13 vd.

²³ Bkz.Çelik, Gündüz, Yaşar; "Şehrin Dinî Yapısı" *Edessa'dan Urfa'ya*, C.I, s.421

²⁴ Bu konudaki yorumlar için bkz.Çelik, Gündüz, Yaşar, "Şehrin Dinî Yapısı" *Edessa'dan Urfa'ya*, C.I, s.422 vd.

²⁵ Oktay Akşit, *Roma İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul-1985, C.I, s.188

²⁶ Rubens Duval, *Histoire d'Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire*, Amsterdam, Philo Press, 1975, s.54

²⁷ Dood, s. 469

²⁸ İsidoros, Heridetü'n – *Nefise fi Tarihi'l – Kenise, Efranciye – 1922*, C.I, s.136 vd. ; Krş. Atiya, s.174; Ramsay, s.320 vd.

²⁹ III. Yakup, C.I, s.115

³⁰ K. Bihlmeyer – H.Tuchle, s.49

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Eusebios, *Historia Ecclesiastica (Nicene and Post – Nicene Fathers)* Seri II, C. I. V. 1., s.1- 63

zaferlere imza atmış Roma ordularının artık sınırlarda mağlup olmaları, açlık ve kıtlığın ülkede hissedilir derecede günden güne halkı açlığa ve yoksulluğa mahkûm etmesi, başta veba olmak üzere salgın hastalıkların tüm ülkeyi kasıp kavurması ve kitlesel ölümlere sebebiyet vermesi... gibi afetler halk arasında “*bu felaketlere Hristiyanların sebep olduğu inancı*” nı güçlendirmişti. Bu algı, İmparatorun çeşitli önlemler almasına sebep oldu. Toplumsal huzuru bozacak özellikle dinî kışkırtmalara sebebiyet verecek asillerden olanları sürgün, avamdan olanları ölümle cezalandıracağını bir fermanla ilan etti.³² Bu süreçte Doğu’da Laodikya Piskoposu Sagaris, Bergama Piskoposu Carpuz, ruhanilerden Paphus ve Nebluslu Yuftions olmak üzere çok sayıda ruhani hayatlarını kaybettiler.³³ Batı’da ise Galya ve Lion başta olmak üzere, birçok yerde Hristiyanlar önemli ve ağır kovuşturmalara maruz kaldılar.³⁴ Kuzey Afrika’da ise, özellikle Kartaca bölgesinde ciddi katliamlar yaşandı.³⁵

Marcus Aurelius’tan sonra Roma tahtına oturan Commodus dönemi (180 – 192) nde Hristiyanlar rahat bir nefes aldılar. Kovuşturmalar azaldı, hemen hemen hiçbir katliam yaşanmadı. Ancak bu dönem sanki fırtına öncesi sessizliğe benziyordu. Nitekim korkulan oldu. 193 yılında tahtı devralan Septimus Severus seleflerinden daha radikal kararlara imza attı:

- a. 201 yılında sünneti,
- b. 202 yılında da Hristiyanlığı yasakladı.³⁶

Kilisece “*Deccal*” sıfatıyla anılan Septimus Severus’dan önce Hristiyanlık zaman zaman çeşitli mücadeleler içerisinde var ölüm - kalım savaşı verse de, yasalar çerçevesinde illegal bir yapı haline getirilmemişti. Devletin ve toplumun çıkarlarına zarar verdiği düşüncesiyle, kendisiyle belirli bir nokta üzerinden mücadele ediliyordu. Devletin çizdiği çizgiye getirildiğinde de rahat bırakılıyordu.

İmparator Septimus Severus, Hristiyanlığı yasaklayarak, onu yer altına itmiş oluyordu.

4. Hristiyanların Kitlesel Katliamlara Maruz Kaldığı Dönem

Kilise, Septimus Severus döneminde büyük sıkıntılara maruz kalmıştı. Ancak bu süreç çok da uzun sürmedi. İmparator Gordianus III (238 – 244) ile O’nu takip eden Philippus döneminde (244 – 249) bir bahar havası yaşandı, yeraltına çekilen Kilise adeta küllerinden yeniden doğdu, halk nezdindeki itibarını yeniden kazandı. Özellikle fakir – fukaraya yardımları, barbarların eline düşen esirlerin fidyelerini ödeyerek, onları özgürlüklerine kavuşturması... gibi faaliyetleri, Kilisenin itibarını pagan toplumunda da yükselttiği gibi müntesiplerinin sayısını da gün geçtikçe artırıyordu.³⁷

Philippus’un kısa süren imparatorluk dönemi sona erince, tahta Decius geçti. Decius, Hristiyanlar için karabulutların gökyüzünü sardığı, felaketlerin peş peşe geleceğinin habercisiydi, adeta. Decius 250 yılında, Hristiyanlığın kökünü kazıyan bir ferman yayınladı. Bu fermanla Roma topraklarında yaşayan istisnasız herkesin, Roma’nın Resmi Devlet Dini’ne uymasını³⁸Roma tanrılarına kurban sunmasını bir fermanla mecburi hale getirdi.³⁹ Bu ferman maalesef kayıptır. Bölük – pörçük fragmanlardaki ifadeleri bir araya getiren Potter, olay ve icraatlara bakarak, kısa ve muhtemel bir ferman metni (anlam açısından) aktarmaktadır: “*İmparatorlukta yaşayan tüm insanlardan, o muhitte görev yapan magistratusun huzurunda ve belirli bir günde imparatorluğun*

³² Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987, s.49.

³³ K. Bihlmeyer – H. Touchle, s.50

³⁴ Bogdan Burliga, “ The Emperor’s Old Clothes: Marcus Aurelius’ Attitude Towards the Christians Again” *Studia Elblaskie* 12, 2011, s. 152 vd.

³⁵ Brend D. Shaw, *Sacred Violence: Africian Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge Univ. Press – 2011, s. 589.

³⁶ İsidoros, C.I. s.144 vd. ; Ebu’l – Farac, C.I., s.129 ; Krş. Barrow, s.165

³⁷ Peter Brown, *Geç Antikçağ Dünyası* (Çev. T.Kaçar), İst – 2016, s. 78

³⁸ A.H.M.Jones, *Constantine and the Conversion of Europe*, London – 1948, s.43 vd.

³⁹ Üstelik bu kurbanlar Magistratus’un (Bu dini töreni uygulatmakla ve Libellus adlı belgeyi düzenlemekle görevli üst düzey yönetici) gözetiminde takdim edilecek, kurban takdim eden kişi bu törene tüm aile efradıyla birlikte katılacak, kurbanı kesilirken Hristiyansa İsa-Mesih’i inkâr edecek, buna karşılık Roma tanrılarını tanıdığını ve bundan sonra onları tazim edeceğini yüksek sesle dillendirecekti.

bekai için kurban takdim etmeleri istenmektedir. Kurbanı sunanlar emre itaat ettiklerine dair bir belge (libellus) alacaklar. Bu belge, kurbanı sunanların geleneksel tanrılara sadakatini ve kurban yiyeceğini ve içeceğini tükettiklerini kanıtlayacak, aynı zamanda kurbanı denetleyen memurların isimlerini içerecektir.”⁴⁰

Bu kurban icrası ve Hristiyanlıktan vazgeçerek, Devletin Resmî Dinine intisab etme törenine ışık tutacak bir resmî belge Mısır’da ele geçti. Bu irtidat töreni hakkında bir kanaat oluşturması açısından bu belgedeki metni aktarmakta fayda mülâhaza ediyorum:

“ Daima tanrılara adakta bulundum; şimdi sizlerin (yani resmî memurların) huzurunda ve (imparatorun) fermanının şartlarına uygun olarak adakta bulunuyorum... ve vesikayı imzalamanızı rica ediyorum... Ben (memur), onu adakta bulunurken gördüm, imzama attım.”⁴¹

Kurban takdimi ve Roma tanrılarını yüceltmekten kaçınanların, işkenceden ölüme kadar her türlü ceza ile karşılaşacakları fermanında belirtiliyordu.⁴²

Bu işlemi Magistratus’un huzurunda eksiksiz yerine getiren kişiye Libellus adı verilen bir resmî belge veriliyordu. Bu belge kişinin Roma Resmî Devlet Dini’ne müntesib olduğunu belirliyordu.⁴³ Yapılan kontrollerde bu belgeye sahip olmayanlar derhal tutuklanıyor, tutuklu gerekli kurban törenini icra ederek, bu belgeye hak kazandıktan sonra serbest bırakılıyordu. Belge almamakta ısrara edenler ise çeşitli işkenceler sonucu, ölüme varan cezalarla çarptırılıyordu.⁴⁴

Roma’nın paganist kamuoyunun da bu sert tedbirlerin alınmasındaki etkisini gözardı etmemek gerekir. Sınırlardaki askerî mağlubiyetlere kılıf arayan komutanlar, veba salgınının yaptığı tahribatlar, hep tanrılarının gazabı ile meşrulaştırılıyor, günah keçisi olarak da Hristiyanlar işaret ediliyordu.⁴⁵

Decius, hem halkı yatıştırarak iç huzuru temin etmek, hem de siyasî ve askeri istikrarı sağlamak için bu fermanla devlet gücünü öylesine sıkı tatbik etti ki, Hristiyanlar tarihte ilk defa görülen bir biçimde, kitleler halinde paganizme döndüler. Putperestliğe dönen kitleler arasında piskoposlara varıncaya kadar her rütbeden ruhaniler bulunuyordu.⁴⁶

Normal vatandaşların bu baskı ve zulümler karşısında, can ve mal endişesiyle din değiştirmeleri, putperestliğe dönüş yapmaları, anlaşılabilir birşeydi. Ancak ruhanilerin ve özellikle de piskopos mertebesindeki din adamlarının az da olsa bir kısmının inançlarında direnmeleri ve ölümü göze almalarına karşılık, çoğunluğun bunu göze alamaması, bu insanları bir arayışa sevketti. Sonunda bir yol buldular. Bazı devlet görevlilerinin zaaflarını tespit ettiler ve rüşvetle Libellus denen belgeye sahip olmayı başardılar. Böylece hem inançlarını muhafaza ettiler, hem de takibatlardan kurtulmuş oldular.⁴⁷ Bu uygulamada can veren veya kurtulan önemli Kilise Babalarından birkaç ismi örnek olarak zikretmek gerekirse, Antakya Episkoposu Babula, Kudüs Episkoposu Alexandre zindan hücrelerinde ölüp giderken, İzmir’de ise Pionius başta olmak üzere bazı ruhaniler ibret için meydanda yakıldılar. Hayatlarını kurtaran meşhur Kilise Babaları’ndan bazıları ise şunlardır: Origen, Kartacalı Cyprien, İskenderiyeli Dionysius, Keyseriyeli Gregory... Bu Kilise Babaları’nın hayatlarını nasıl kurtardıkları (Libellus alıp – almadıkları) hususunda Kilise kaynaklarında şimdiye kadar herhangi bir kayda rastlanmadı.⁴⁸

⁴⁰Duygu, s.144 ; David S. Potter, *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*, London – New York 2004, s. 241

⁴¹ Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C.I, s. 50.

⁴² Eusebius, s.1 vd. ; Ayrıca krş. Dodd, s.375 vd.; Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din – Devlet İlişkileri I*, İzmir – 1999, s.11

⁴³ James E. Wood, *Church and State in Historical Perspective: A Critical Assesment and Annotated Bibliography*, London – 2005, s.24 vd.

⁴⁴ Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, s.50

⁴⁵ Simon Corcoran “Before Constantine”, *The Cambridge Companion to Age of Constantine*, Cambridge Univ.Press – 2006, s.36 vd.

⁴⁶ Abu’l – Farac, C.I, s.130

⁴⁷ Barrow, Romalılar, s.166 ; Dodd, s.476

⁴⁸ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.51

Kısa, ama oldukça sert olan bu zulüm dönemi Decius'un Gotlar'la yaptığı savaşta hayatını kaybetmesiyle nihayet buldu: M.S.251.⁴⁹

Decius'tan sonra tahta geçen ve kısa bir süre tahtta kalan Gallus (251 – 253) dönemi sakin geçti. Decius dönemindeki takibat ve kovuşturmalar durduruldu.⁵⁰ 253 yılında tahta geçen Valerianus'un da ilk yılları sükûnet içinde geçti. Ancak 257 yılından itibaren Hristiyanlar yeniden takibata uğradılar. İmparator biri 257, diğeri 258 yılında olmak üzere art arda senatoya iki mektup gönderdi. Bu mektuplarda bürokraside, özellikle de üst makamlarda bulunan Hristiyanların tanrılara kurban sunmalarının teminini, bundan imtina edenlerin görevlerine son verilmesini, mallarının müsadere edilmesini, direnenlerin de infaz edilmesini emreder.⁵¹ Valerianus'un bu fermanları Hristiyan bürokratlar arasında sıkıntıya sebep olsa da, uzun süre uygulanamadı. Valerianus 260 yılındaki Perslerle savaşında Şapur'a esir düştü. Yerine Roma tahtına geçen oğlu Gallienus, babasının Hristiyanlara karşı yayınladığı fermanların uygulanmasının durdurduğu gibi, Hristiyanlığı yasal din olarak tanıdı.⁵²

Hristiyanlık, bu tarihten itibaren yaklaşık 35 yıl rahat bir nefes aldı. Bu uygun ortam Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırdı. Ülkenin birçok yöresinde yeni kiliseler inşa ediliyor, Hristiyan ruhbanlar faaliyetlerini özgürce yürütüyorlardı.⁵³

Ta ki, Diocletianos ile karşılaşınca kadar!

Diocletianos 284 yılında Roma tahtına oturduğunda, Hristiyanlık artık ülkenin her tarafında, kendine zemin bulmuş, toplumun her sınıfında insanlar arasında kabul görmüştü. Diocletianos, İmparatorluğun başkentini Nikomedyaya (İzmit)'ya taşıdığı anda, Hristiyanlığın Avrupa'dan daha çok ve güçlü şekilde Doğu'da kök saldığına şahid olmuştu.⁵⁴ Artık şehir merkezlerinde bile yeni kiliseler inşa ediliyor, başta saray olmak üzere, devlet kademelerinde de Hristiyan bürokratların varlığı hissediliyordu. Hatta imparatorun eşi imparatoriçe Prisca ve kızı Valerian'ın dahi bu yeni dinden etkilenip Hristiyan olduğu söyleniyordu.⁵⁵

284 yılından 303 yılına kadar, Hristiyanlık doğduğu günden bu yana, bu kadar huzurlu bir ortam görmemişti.

Ne olduysa, oldu... İmparator'un bu müsamahalı tutumu 303 yılında değişti. Bu tarihte başlayan zulmün gerçek nedenleri yeteri derecede açıklıkla ortaya konulamamasına rağmen, zayıf bir iddia da olsa Bythinie Valisi Hierocles'in, imparatoru ve Doğu'yu yöneten damadı Galeriusu imparatorluğun geleceği açısından Hristiyanlığın yok edilmesi hususunda ikna ettiği şeklindeki rivayettir.⁵⁶

Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: 303'den önce Hristiyanlıkla mücadele eden imparatorlar, bizzat dinin kendisine karşı değillerdi, dinin müntesipleri ve liderleriyle mücadele ediyorlardı. Bunun da sebebi, bu yeni dinin ruhanî liderlerinin ve müntesiblerinin faaliyetlerinden pagan toplumun rahatsızlık duyması, toplumsal huzurun bozulması ve devletin çıkarlarının zarar görmesi... gibi nedenlere dayanıyorlardı. Diocletianus'un ilkini 303 yılının Şubat ayında yayınladığı fermanında, devlet Hristiyanlığı din olarak karşısına alıyordu.

Paganizmle – Hristiyanlık arasındaki ölüm – kalım savaşı olarak nitelenen bu dönemde imparator bir yıl içinde arka arkaya dört ferman yayınladı. 23 Şubat 303 yılında yayınlanan ilk tamimde kiliselerin yıkılmasını ve kutsal kitapların imha edilmesi emrediliyordu. Tüm Hristiyanlar

⁴⁹ Çelik, *Bizans İmparatorluğunda Din...*, s. 11

⁵⁰ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 51

⁵¹ Eusebius, VII. 10, 1- 9 ; Ayrıca krş. William H. C. Frend, "Martyrdom and Political Oppression" *The Early Christian World*, London&New York – 2000, s. 830; Chris Scerre, *Chronicle of the Roman Emperors ; The Reign – By – Reign Record of the Rulers of Imperial*, Roma, London – 1995, s.171

⁵² Eusebius, VII. 12 1-2.

⁵³ Bkz. R.Rose Holloway, *Constantine and Rome*, Yale Univ. Press – 2004, s.12 vd.

⁵⁴ Charles Madson Odahl, *Constantine and Christian Empire*, London&New-York, 2004, s.37

⁵⁵ K.Bihlmeyer – H.Tuchle, s.57

⁵⁶ Jacob Burckhardt, *The Age of Constantine the Great* London – 1949, s.246 vd.

vatandaşlık haklarını kaybettiler.⁵⁷ Başkent in en büyük kilisesi yıkılırken şehirde yangın çıktı. Bu yangından Hristiyanlar sorumlu tutuldu.⁵⁸ Başta şehrin piskoposu Anthime olmak üzere ileri gelen ruhanilerin katledilmesiyle, şehirde isyan çıktı ve askeri birlikler bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırdılar.⁵⁹

Nikomedya'daki isyan Anadolu'ya da sıçradı. Hristiyan olan askerlerin tekrar eski dinlerine dönmeleri için başvurulmuş işkenceler ordudaki huzursuzluğu da arttırdı. Dönemin Sivas valisi Likyanus, ordudaki Hristiyan askerleri putperestliğe zorlarken, tüm askerlere örnek olsun diye, tanrılara kurban kesmeyi reddeden 40 Hristiyan askeri bir kış gecesi çırılçıplak göle attırarak ve donmalarına sebep olmuştur.⁶⁰

Asırlardan beri Süryani Kilisesinde anma günü düzenlenen “40 Şehid Günü”, bu acı hatıranın mahsulüdür. ⁶¹ Bu 40 şehidin hatırasına, Doğu Hristiyanlığı coğrafyasının her köşesinde bu isimle anılan bir kilise mevcuttur. Ülkemizde de Mardin merkezde “40 Şehidler Kilisesi” adıyla anılan kilise, dünyanın dört bir tarafından gelen Hristiyanlarca ziyaret edilmektedir.

İmparatorun ikinci tamiminde ise tüm ruhanilerin tutuklanmaları ve Devletin Resmî Dinî'nin tanrılarına kurban takdim etmeleri emrediliyordu.⁶² 304 yılında ise bir adım daha atılarak tüm Hristiyanların dinlerini terk ederek, Roma tanrılarına kurban takdim etmeleri mecburiyeti getirildi. Bu fermanla tüm doğuda ayaklanmalar başgösterdi. Başta Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır coğrafyası olmak üzere tüm Doğu'da oluk gibi kan aktı, ayaklanmalar çok acımasızca bastırıldı.⁶³ Bu ayaklanmalarda Antakya Ebraşiyesi'ndeki tüm ruhbanlar hayatlarını kaybettiler.⁶⁴

Konuyu uzatmamak ve genel bir fikir vermesi açısından bu katliamların ne kadar korkunç olduğunu göstermek için Lactantius'un şu satırlarıyla bu bahsi bitirmek istiyorum:

“Rahipler ve papazlar tutuklandılar. Herhangi bir suç veya itiraf olmaksızın bütün aile fertleriyle beraber infaz edilmek üzere alıkonuldular. Her cinsten ve yaştan insan ateşe atıldı. Bir seferde bir kişi değil, (Hristiyanlar) gruplar halinde bağlanarak topluca yakıldılar. Köleler boyunlarına bağlanmış büyük taşlarla denize fırlatıldılar.

Zulüm diğer vatandaşlar için de hiddetinden bir şey yitirmiyordu. Magistratus çeşitli tapınaklara konuşlandı; herkes kurban kesmeye zorlandı. Hapishaneler dolup taşmıştı. Saat başı yeni bir işkence metodu icat ediliyordu. Adalet ve hukuk kazara bir Hristiyan için hizmet vermesin diye, mahkemelere bile sunaklar kuruldu. Ta ki, davalar görülmeden önce yargıçların huzurunda insanlardan (pagan gelenekleri uyarınca) kurban takdim etmeleri istensin...”⁶⁵

Şayet, Hristiyanlık Büyük Konstantinos'la karşılaşmasaydı ve bu zulüm dönemi biraz daha devam etseydi, Hristiyanlık belki de en az bir yüzyıl daha belini doğrultamayacaktı.

5. Büyük Konstantinos, Hristiyanlıkla Barışma ve Devletin Kilise İle Entegrasyonu

Özellikle Doğu Kilise tarihlerinde Büyük Konstantinos, bir Aziz gibi kabul edilir. Kilise tarihlerinde “Mucizevî Haç Olayı”⁶⁶ ile anlatılan “eğer Tanrı Konstantinos'u göndermeseydi,

⁵⁷ Eusebius, Hrist. Eccl. VIII, 2. 4. ; C.M.Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, s.57

⁵⁸ Eusebius, Hrist. Eccl. VIII/2.

⁵⁹ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, C.I. s.52

⁶⁰ Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.52

⁶¹ Filiksinos Yuhanna Dölebanı, İstanbul – 1964, C.III, s.16 vd.

⁶² K. Bihlmeyer – H. Tuchle, s.58

⁶³ Mor İğnatios Afram I., s.338-46

⁶⁴ Bu ruhbanların farklı farklı listeleri çeşitli Süryani ve Kopt kilise tarihlerinde yer almaktadır. Makalenin sayfa hacmi artmasın diye buraya almadık. Meraklılar, örneğin III. Yakubun Kilise Tarihinin C.I.175-76. sayfalarına, Mor Afram I.'in Kilise Tarihinin 338-366 sayfalarına, İsidoros'un Kilise Tarihinin C.I, 407-417 sayfalarına bakabilirler.

⁶⁵ Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, ANF, C.VII, s.15'den nakleden Zafer Duygu, Hristiyanlık ve İmparatorluk, s. 167

⁶⁶ Abu'l – Farac, C.I, s.133 vd.

Diocletianos dönemi biraz daha uzasaydı, Doğu’da Hristiyanlık diye bir din kalmayacaktı” algısı⁶⁷ günümüzde de hâlâ itikadî bir kutsal dogma olarak kabul görmektedir.

O’nun Milano Fermanı’ndan⁶⁸ itibaren Hristiyanlara kol kanat gemesi, Diocletianos döneminde tahrip edilen kiliselerin restorasyonuna, yenilerinin inşasına yardımcı olması, özellikle Decius ve Diocletianos dönemi başta olmak üzere Kilise’ye ait olan, devletçe el konulan gayr-ı menkullerin geri iade edilmesi, devlet memuriyetleri ellerinden alınanların tekrar görevlerine iade edilmeleri, ruhanelerin zorunlu devlet hizmetlerinden muaf tutulması...vs. icraatlarıyla⁶⁹ Konstantinos geniş halk kitlelerinin gönlünde taht kurmuştu.

Hristiyan tebaa ile Devlet’in barışmasını her alanda attığı adımlarla başaran Büyük Konstantinos, bu toplumsal huzur, sükûn ve birlikteliği sağladıktan sonra, Hristiyanlık tarihi için en önemli kurumsal yapılanmasına karar verdi.

Yaklaşık iki asırdır devletle bekâ mücadelesi veren Hristiyanlık, imparatorluğun geniş coğrafyasında bölük pörçük bir yapıdaydı. Hristiyanlar arasında ne dinî konularda, ne de Kilise hiyerarşisi açısından bir düzen vardı. Her coğrafyadaki Kilise/Cemaat farklı bir İncil’e ve farklı bir kurumsal/ruhani hiyerarşiye sahipti.

Konstantin 325 yılında bu işe de el attı. Hristiyanlık tarihinin ilk Ekümenik Konsilini topladı, Hristiyan coğrafyasını üç Ekümenik Patrikhane altında (Roma, Antakya, İskenderiye), devletin siyasî organizasyonuna uygun bir şekilde düzenledi.⁷⁰

Dinî ve itikadî alanda da birliği sağlamak için ortak bir Amentü⁷¹ ve müşterek kabul gören dört İncili (Matta, Markos, Luka, Yuhanna) kanonik, diğer İncilleri apokrif ilan ettirdi.⁷²

Bu kurumsal düzenlemelerden sonra da Kilise’ye malî, siyasî ve hukukî imtiyazlar bahşetti.⁷³

Kısaca devlet, yaklaşık iki asırdır devam eden “düşmanlığı” “ittifak” ile değiştirdi.

Hristiyanlık devletin henüz resmî dini olarak kabul görmese de, imparator hala Pontifex Maximus ünvanını kullanıyor olsa da,⁷⁴ Kilise artık devletin yasal, itibarlı ve en güçlü kurumuydu.

Büyük Konstantinos ve oğullarından sonra tahta geçen Julianos (Iulianos) döneminde putperestliği güçlendirme teşebbüsleri yaşandıysa da,⁷⁵ bu çabalar Hristiyanlığa zarar veremedi.⁷⁶ Julianos’dan sonra tahta geçen Iovianos (363-364), Valentinianos (364-375) Valens (364-378) ve Gratianos (375-379) dönemlerinde ise Devletin Hristiyanlık politikası, Büyük Konstantinos’un çizdiği çizgiler dâhilinde seyretti.

⁶⁷ Mehmet Çelik, *Siyasal Sistem Açısından...*, s. 13 vd.

⁶⁸ Alexandre Alexandrovich Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev: A. Müfit Mansel), Ankara, 1943, s. 62 ; Moses Hadas, *A History of Rome from It's Origins to 529 AD as told by the Roman Historians*, New York (Doubleday Anchor Books), Tarihsiz, s. 185 vd.

⁶⁹ Edward Gibbon, “History of Christianity All that Relates to the Progress of the Christian Religion”, *The History of the Fecline and Fall the Roman Empire I*, New York-1978, s. 663.

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Charles Joseph Hefele, *A History of the Christian Councils, from the Original Documets, to the Close of the Council Nicea AD. 325*, Edinburgh-1871, C. I, s. 242 vd.

⁷¹ Bkz. *Documentes of the Christian Church*, Selected and Edited by Henry Betterson, 2. Baskı, Oxford University Press-1963, s. 25; A-E. Burn, “Creeds”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Ed. James Hasting and John A. Selbie, Edinburgh-1911, C. IV, s. 329.

⁷² Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 89 vd.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Çelik, *Siyasal Sistem Açısından...*, s. 16 vd.

⁷⁴ Vasiliev, s.58 ; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Çev: Fikret Işıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 43.

⁷⁵ Mehmet Çelik-Şükran Yaşar, “İmparator Julianus ve Paganizmi Yeniden Diriltme Teşebbüsü”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2008, ss. 140-144.

⁷⁶ Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, California – 1997, s.72

6.Theodosios I. ve Hristiyanlığın Devletin Resmî Dini Oluşu

I.Theodosios 379 yılında tahta çıktığında, Kilise artık devletin en güçlü kurumu idi, resmî devlet dini ise artık can çekişiyordu. Özellikle Anadolu, Suriye ve Mısır'da devletin resmî pagan mabetleri boşalmış, her şehirde kiliseler son derece canlı bir şekilde dolup taşıyordu.

Kısaca, Hristiyanlık artık şehirlerde etkin ve hâkim bir din haline gelmişti. Yeni imparatora düşen ise, sadece bunu yasallaştırmaktı. Nitekim Theodosios henüz Selanik'de⁷⁷Gotlarla savaşırken burada neşrettiği fermanla Hristiyanlığı devletin resmî dini haline getireceğinin işaretlerini açık bir şekilde vermişti:

“İmparator Gratianos, Valentinianos ve Theodosios'tan Constantinopolis Halkına!

Merhamet ve ölçümüze tabi olan tüm milletlerden her bir bireyin Tanrı'ya adanmış havari Petros tarafından Romalılara emanet bırakılan, bozulmamış bir inanç geleneği tarafından muhafaza edilen veşimdi Papa Damasus ile havarisel kutsallığa sahip bir adam olan Aleksandreia Piskoposu Petros tarafından savunulan dini benimsemesi bizlerin isteğidir. Havarisel öğretiyeye ve İncil doktrinine uygun olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'taki yegâne tanrısallığa, bunların eşit yücelik taşıdıklarına ve Kutsal Teslis'e iman edelim. Sadece sözü geçen bu kabulü benimseyenlere “Hristiyan” unvanını taşıyabilme izni vermekteyiz. Diğerlerine gelince, bunlar aptallıkları içinde azmış kimseler olduklarından, sapkınların yüz kızartıcı adı ile yaftalanacaklardır ve dinî amaçlı toplanma yerleri kilise adını taşımayacaktır. Böyleleri ilk planda ilahî gazaba uğrayacaklar, ikinci olarak Tanrı'nın iradesiyle bu işi üstlenme kararı alan bizlerin yönetimi altında cezalandırılmaya maruz kalacaklardır.” (Codex Theodosianus XVI, 1.2.)⁷⁸

Theodosios'un Hristiyanlıkla ilgili bu ilk fermanı dikkatlice okunduğunda bile, O'nun inanmış bir mümin olduğu ve Hristiyanlıkla ilgili yol haritasının siyasî nedenlerden çok, dinî inanç ve hassasiyetini gösterdiği açıkça anlaşılır. Nitekim iktidarı boyunca Hristiyanlıkla ilgili neşrettiği 60 civarındaki ferman/tamimlerden anlaşılabilir,⁷⁹ O'nun bu konuya sadece devletin çıkarları için siyasal açıdan ele almadığı, İznik İtikadnamesini esas alan bir Ortodox dini anlayışı tüm ülke coğrafyasında hâkim kılmak isteğinde olduğu açıkça fark edilir.

İmparator Theodosios, devletin resmî dini olan paganizmi kökten yok etmeden önce İznik Konsili (325) nden sonra başta Aryanizm olmak üzere ülke coğrafyasını allak – bullak eden farklı dinî akımları, teolojik tartışmaları⁸⁰ yok ederek dinî anlayışı tevhit edecek bir Ortodox çizgiyi hâkim kılmak istiyordu. Ayrıca İmparatorlukta dinî yetkiyi başkent dışında üç patrikhaneye paylaştıran İznik Konsili düzenlemesinin, merkezi otoriteyi dinî kurumlar üzerinde etkisiz hale getirdiğini görüyordu. Bu nedenle 381 yılında Başkentte bir Ekümenik Konsil toplayarak, Roma'nın muhalefetine rağmen Antakya ve İskenderiye patriklerine baskı uygulayarak İstanbul Piskoposluğunu Patriklik statüsüne kavuşturdu.⁸¹Artık, Hristiyanlık fiilen devletin resmi dini idi ve Başkent de patriklik statüsüne kavuşmuştu, denilebilir. Theodosios iki yıl sonra yeni bir adım attı: Farklı itikadî akımların liderlerini Ortodox çizgiye zorladı, direnen grupların kiliselerine el koyarak, bu tür cemaatlere çok ağır bir baskı uyguladı, adeta nefes almalarına imkân bırakmadı.⁸² Bu sapkınların şehirlere girmeleri, toplantı düzenlemeleri yasaklandı ve tüm vatandaşlık haklarından mahrum edildiler.⁸³

Theodosios, Hristiyanlık hakkında düşünce ve planlarını başarıyla tamamlamıştı. Artık sıra Paganizm'in tüm izlerini imparatorluk coğrafyasından silmeye gelmişti.

⁷⁷ Treadgold, s. 72

⁷⁸ Duygu, s. 287-88

⁷⁹ Duygu, s. 283

⁸⁰ Bkz. Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s. 96 vd.

⁸¹ Bu konuda geniş bilgi için Mehmet Çelik, *Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325 – 1453)* İzmir – 2000 adlı çalışmasına bakınız.

⁸² R. Malcolm Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, Nort Carolina Press – 2006, s.233 vd.

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Çelik, *Süryani Kilisesi...*, s.110 vd.

6. Paganizmin Cenaze Töreni

Sürecin parke taşları şöyle döşenmişti:

Theodosios, Hristiyanlıkla ilgili düşüncelerini hayata geçirmeden, paganizm hakkındaki projelerini hayata geçirmeyi düşünmüyordu. Zira böyle bir düşünce stratejik açıdan hatalı olurdu. 381'den itibaren, yavaş yavaş bu konudaki düşüncelerini icraata dökmeye başladı. Önce resmî devlet dininin ve ülkedeki diğer pagan dinlerin kurban sunma ritüellerini yasakladı.⁸⁴ Bir adım sonra ise, ibadet etmelerini, tapınaklara girişlerini dahi yasakladı. (C. Th.XV.10,10). 16 Haziran 391 tarihli yasayla bu hüküm iyice perçinlendi: “*Pagan tapınaklarından içeri girmek, kurban kesmek ve pagan türbelerine saygı göstermek yasaktır. Yargıçlar dahi bu yasaya uyacaklardır, şayet bunu ihlal ederlerse cezalandırılacaklardır.*”⁸⁵

Bu yasakların arkasından paganizmle ilgili tablo iyice netleşti:

- a. Önce Hristiyanlık'tan paganizme geçiş yasaklandı (2 Mayıs 381, C. Th. XVI. 7. 1).
- b. Arkasından Paganizme geçenlerin vasiyet yayınlama hakları ellerinden alındı. (20 Mayıs 383, C. Th. XVI. 7. 2). Bir gün sonra yeni bir fermanla (21 Mayıs 383, C. Th. XVI. 7. 3) da bu hüküm hem pekiştirildi, hem de detaylandırıldı.
- c. Nihayet 391 yılının Mayıs ayında adeta yaşama hakları elinden alınırcaasına tüm statü ve konumlarını kaybedecekleri ve rezaletleri ile damgalanacakları ilan edildi. (C. Th. XVI. 7. 5).⁸⁶

Böylece, İmparator Theodosios I.'la beraber imparatorluğun asırlarca resmi devlet dinî olan paganizm ve ona ait, onu çağrıştıran ne varsa yasaklanmıştı.

İmparator'un paganizm aleyhinde yayınladığı bu fermanlar Kilise'de memnuniyet ve sevinç yaratırken, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır manastırlarında öfke ve intikam ateşine adeta benzin görevi görüyordu.

İkinci yüzyılın başından itibaren başlayan baskı ve kovuşturmalardan sonra gelen zulüm ve katliam dalgaları, ruhbanların ve dindar insanların yerleşim yerlerini terk ederek, can korkusuyla, Anadolu'da sarp dağlık bölgelere Suriye ve Mısır'da ise çöllere kaçmalarına sebep olmuştu. Dağlarda ve çöllerin derinliklerinde inziva hayatı yaşayan bu insanlar, zamanla buralarda manastırlar inşa ettiler.

Bu inziva hayatı, birçok ruhani etrafında öylesine güçlü azizlik / ermişlik menkıbeleri doğurdu ki, şöhretleri öylesine yaygınlaştı ki, yerleşim yerlerindeki Hristiyan halkın adeta kurtarıcı idollerini oldular. Şehir ahali hastalıklardan tutun da çeşitli sorunlara kadar çareyi bu manastırlarda yaşayan azizlerindualarında aramaya başlamışlardı. Mısır çöllerinde Aziz Anthony'nin, Kapadokya'da Aziz Basil'in,⁸⁷Tur Abdin'de Aziz Evgin'in⁸⁸şöhretleri kendi coğrafyalarını aşmış, eski dünyanın tüm köşelerinde yankı bulmuştu.

Özellikle Aziz Pachomius'un Nag Hammadi civarında başta Nitrea, Cellia ve Scetis'te inşa ettirdiği manastırlarda keşiş sayısı 30 binleri aşmıştı. Kalın duvarlarla çevrili bu manastırlar adeta Roma garnizonlarını çağrıştıırıyordu. Kısa zamanda Mısır çöllerinde inşa edilen manastırların sayıları yüzölçümüyle ifade edilmeye başlandı.⁸⁹

Aziz Basil'in merkezi Kapadokya bölgesi olmak üzere orta ve batı Anadolu'da onlarca manastır inşa ettirmesi ve bu manastırlarda onbinlerce keşişin yaşaması...⁹⁰Nusaybin civarında İzlo Dağı'nda

⁸⁴ Stephen Willianus – Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Yale Üniv. Press – 1994, 39

⁸⁵ Duygu, s. 299 - 300

⁸⁶ Duygu, s. 297.

⁸⁷ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Murat Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Mistik Hayat*, CBÜ. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2010.

⁸⁸ Bkz. Mehmet Çelik, *Tur Abdin: Kilise ve Manastırlar Tarihi*, İstanbul, Tarihsiz, C.I, s.4 vd.

⁸⁹ Bkz. Bart D.Ehrman – Andrew S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity (300-450)*, Oxford University Press-2004, s.291-99.

⁹⁰ Bkz. Monica Wagner, *Saint Basil-Ascetical Works*, The Catholic University America Press, Washington-1962, s.223 vd.

kendi adıyla anılan manastırda yetiştirdiği rahiplerle kısa sürede başta Tur Abdin bölgesi olmak üzere, tüm Güneydoğu bölgesinde ve kuzey Mezopotamya’da çok sayıda manastırın inşasına öncülük eden Mor Evgin... Kilise tarihleri bu manastırlarda 90 bin civarında keşişin yaşadığını kaydederler.⁹¹

Genç rahipler, bu manastırlarda inzivaya çekilip, yan gelip yatarak günlerini geçirmiyorlardı. Dinî eğitimin yanı sıra, adeta bir nevi askerî eğitim alıyorlardı. Son derece sıkı bir disiplin altında hayatlarını düzenliyorlardı.⁹²Özellikle II. yüzyıldan itibaren Roma’nın zaman zaman son derece şiddetli zulüm ve katliamlara varan baskıları, bu genç ruhbanların hâlet-i ruhiyyelerinin intikam duygusuyla yoğrularak, patlamaya hazır birer bomba haline gelmelerine sebep olmuştur. Bu genç keşişlerin, zulüm ve katliam hikâyeleriyle yıkanan beyinleri, ölümcül bir nefretle eğitilmeleri, onları adanmış manastır ordusuna çevirmişti. Nitekim halk ve kilise bunlara Parabolani (Kilise için hayatını hiçe sayan, adanmış anlamında) adını takmıştı.⁹³

Özetle, yaklaşık iki buçuk asır kendilerine zulüm, baskı ve katliam politikaları uygulayan Roma İmparatorlarına ve paganizme karşı manastırlarda biriken öfke seli, imparator Theodosios’un önce Hristiyanlığı resmî devlet dini kabul etmesi, arkasından art arda paganizm aleyhine yayınladığı fermanlardan aldıkları cesaretle ortalığı kasıp kavurdu.

Pagan mabetleri Kilisece “mikrop yuvaları” kabul ediliyordu. Manastır keşişlerine göre de “şeytan kaleleri”ydi. Manastırlardan şehirlere akın eden bu gözü dönmüş keşişlerin oluşturduğu atmosfer, Mısır’da, Anadolu’da, Suriye’de tüm yerleşim yerlerinde bir şiddet dalgasına dönüştü. İskenderiye’de Patrik Theophilos’un kışkırtmasıyla meşhur Serapis (Serapeum) tapınağı ateşe verildi. Atripe’li Aziz Şenude’nin keşiş ordusu Kuzey Mısır coğrafyası başta olmak üzere tüm Kuzey Afrika’da pagan anıtlarını ve tapınaklarını yerle bir ettiler. Paganların evlerini yaktılar, ne kadar heykel varsa (imparator, tanrı-tanrıça) ayırt etmeden parçalayıp, yok ettiler. Zengin pagan bürokrat ve tüccarların malikânelerini yağmaladılar.

Aynı tahribat dalgası Mezopotamya ve Suriye’de de estirildi. Bırakınız şehirleri, köylerdeki mütevazı tapınaklar ve heykeller dahi yakıldı, yıkıldı, yok edildi. Anadolu’da başta Edessa’daki büyük tapınak olmak üzere, tüm Ege bölgesindeki tapınaklar ve heykeller yerle bir edildi.⁹⁴

SONUÇ

Başta Türkiye, Suriye ve Mısır olmak üzere Ortadoğu ve kuzey Afrika ülkelerinde Roma eserlerinin yer aldığı müzelerde birer sanat eseri olan imparator-imparatoriçe veya tanrı-tanrıça heykellerinin hemen hemen hiçbirinin sağlam olmadığı görürüz. Kiminin kolunun, kiminin bacağına, kiminin başının yapıştırma olduğu özellikle yüzleri (burunları, çeneleri parçalanmış, gözleri oyulmuş) tahrip edilmiş heykellerle çok sık karşılaşırız.

Etnik ve dini kimliği farklı olan az sayıda da olsa bazı akademisyen/araştırmacıların bu kırık heykel cinayetlerinin Anadolu’nun İslam hâkimiyetine girdikten sonra, resim ve heykele karşı olumsuz itikadi ilkelere sahip Müslümanlarca işlendiğini imâ eden tezlerine şahit oluyoruz. Buna karşılık Müslüman akademisyenler ya bu iddialara karşı sessiz kaldılar, ya da bunu depremlerin tahribatıyla izaha çalıştılar.

İki tarafın da izahları, bilimsellikten ve gerçeği ifade açısından, yetersizdir.

Bunun en yakın örneğini, Denizli’nin Pamukkale ilçesinde kazıları devam eden Laodikya Antik kentinde bulunan İmparator Traianus’un 356 parçaya bölünmüş heykelinde bir kez daha

⁹¹ Anadolu ve Suriye’deki bu manastırlar için bkz. Glanville Downey, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton-1961, s.481 vd. ; J.Lorey, *Monks and Monasteries of the Near East* (Trans. P.Collin) London-1963, s.131 vd. ; Ian C.Hannah, *Christian Monasticism*, New-York-1925, s.48 vd.

⁹² Bu konuda bir fikir vermesi açısından Pachomius’un ve Basil’in koydukları manastır disiplin yönetmeliklerindeki kurallar için bkz. Bart-Andrew’in *Christianity in Late Antiquity* ve Wagner’in *Saint Basil* adlı eserleri.

⁹³ Bu konuda Atiya’nın a.g.e. “Zulüm Çağı” başlığına bakınız.

⁹⁴ Bu konuda P.Brown’un tasviri için bkz. Duygu, s. 299-301.

gözlemledik. (Heykel, Prof.Dr. Celal Şimşek ve ekibi tarafından titiz bir çalışmayla tamamlandı ve basına tanıtıldı).

Basında, bu tahribata deprem/depremlerin sebep olduğu geleneksel kanaati yer aldı.

Gerek bazı Batılı teolog-tarihçi ve arkeologların kanaatleri ve gerekse bizim coğrafyamızdaki geleneksel kanaat, birçok soruyu içinde barındırmaktadır. Bu nedenle de bu tahmini kanaatler bilimsel açıdan meseleyi açığa kavuşturamamıştır.

Bu mesele ile ilgili akla ilk gelen soruları ve cevaplarını maddeleyecek olursak;

1. Oldukça sert/sağlam granit veya mermerden yapılan bu heykellerin depremle bu şekilde (birçoğunun kolu, bacağı, kafası koparılarak, yüzleri –burunları, çeneleri parçalanmış, gözleri oyulmuş-) tahribata uğraması pek de mümkün görünmemektedir. Özellikle kafa ve yüz tahribatlarının insan eliyle yapıldığı, şüpheye mahal bırakmayacak derecede kuvvetli bir ihtimaldir. Tıpkı imparator Traianus'un heykelinde olduğu gibi, 356 parçaya bölünmüş bir heykelin bu çaptaki tahribatını depremle açıklamak da pek mümkün görünmemektedir.

2. Bu tür tahribatlar sadece Doğu coğrafyasında görülmektedir. Avrupa coğrafyasında bulunan ve günümüzde birçok Avrupa ülkesinin müzelerinde sergilenen Roma heykelleri ise sapaşağlamdır. Peki, bu tahribatın sebebi depremler ise, Avrupa coğrafyasında hiç mi deprem olmamıştır?

3. Kafa kurcalayan en önemli soru ise şudur: Doğu coğrafyasında tahrip edilen heykeller, Büyük Konstantinos öncesi imparatorlara ait olan heykellerdir. Büyük Konstantinos sonrası hiçbir imparatorun heykeli bu şekilde tahribata uğramamıştır. Dinî öfke ve insan eli olmasaydı, bu heykellerin de doğal afetler sonucu aynı tahribata uğramaları gerekmez miydi?

Bu da şunu göstermektedir:

Şayet, Müslümanlarca put algısıyla tahrip edilmiş olsalardı, Konstantinos I. ve sonrasında gelen imparatorların heykelleri de bu tahribattan nasibini alırlardı. Müslümanlar bu put ayırımını niye ve neye göre yapsınlardı? Daha da ötesi, depremler bu ayırımını nasıl becermişlerdir?..

Bu sorulara bilimsel açıdan ileri sürülen tezlerle cevap vermek, mümkün değildir.

Bu makale çerçevesinde, Hristiyanlığın yayılış safhasında pagan bir devlet olan Roma ile yaklaşık iki buçuk asır süren çekişme süreci; bu süreçte Hristiyanların önceleri kovuşturma ve baskılara maruz kalmaları, sonra lokal ve ferdî zulümlere uğramaları ve en nihayetinde devletle adeta bir ölüm-kalım savaşına girmeleri, kitle katliamları ile cezalandırılmalarını ele almaya çalıştık. Bütün bu süreç göz önüne alındığında, Doğu Hristiyanlarında oluşan öfke ve nefretbirikimi, radikal-dinî travma psikolojisi Kilise kaynaklarında rahatlıkla görülebilmektedir.

Bu dinî nefret ve öfkenin izleri, özellikle büyük zulümler yapan imparatorların heykellerinin baş bölgelerindeki tahribatlarda kendisini açıkça hissettirmektedir. Ayrıca Konstantinos I., Theodosios I. gibi imparatorlar, Doğu Hristiyan kaynaklarında birer aziz gibi tazim edilirlerken, başta Trainus, Septimus Severus, Decius, Diocletianos... gibi katliamlar yapmış olan imparatorların “Deccal” olarak vasıflandırılmaları, yaklaşık 1700 yıldır Doğu Kilise ayinlerinde lanetle anılmaları, bu dinî öfke ve nefretin tezahürü değil de nedir?Ve son olarak, I.Theodosios'un paganizm aleyhindeki fermanları sonucunda, öfke ve nefret yüklü radikal keşişlerin önderliğinde Hristiyan halk tarafından putperest mabetlerine yapılan saldırılar, detaylı şekilde kilise tarihlerinde zevkle/şevkle anlatılmaktadır.

Bütün bu veriler sonucunda kanaatimiz şudur:

Bu heykel tahribatlarının Müslümanlarla ve depremlerle ilgisi yoktur. Bu yaklaşıkiki buçuk asır pagan Roma zulmüne maruz kalan Doğu Hristiyanlarının öfke ve nefret yüklü insanları eliyle yapılmış/alınmış intikamından başka bir şey değildir...

Özetle, Hristiyanlık böylece iki buçuk asrın intikamını sadece paganizmi tahtından indirerek, devletin resmî dini olup, o statüyü ele geçirip almakla yetinmedi. Dönemin muhteşem mimarî eserleri olan pagan tapınaklarını ateşe vererek, içlerinde ve çevre müştemilatında yer alan, birer sanat eseri olan heykelleri de parçalayarak, yok ederek yüzyıllardır yüreğinde biriktirdiğinin öfke ve nefretini de bu yolla dindirmeye çalışmıştı.

KAYNAKÇA

- Ancient Syriac Documents Relative to the Earliest Establishment of Christianity in Edessa and the Neighbouring Countries*,(Ed.W.Cureton) London – 1864.
- Atiya, S. Aziz, *A History of Eastern Christianity*, London-1968.
- Baillly, Cyrill, *The State Religion of Roma at the Time of Christ*, London and Glasgow-1929.
- Bar Obroyo, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev: Ö. R. Doğrul), C. I, Ankara-1945.
- Barrow, R. H., *Romalılar* (Çev: E. Gürol), İstanbul-1965.
- Bihlmeyer, K.,-H. Tuchle, *Birinci ve Dördüncü Yüzyıllarda Hristiyanlık* (Çev: A. Göral), İstanbul-1972.
- Brown, Peter, *Geç Antikçağ Dünyası*, (Çev. T. Kaçar), İstanbul – 2016.
- Burckhardt, Jacob, *The Age of Constantine the Great*, London – 1949.
- Burliga, Bogdan, “The Emperor’s Old Clothes: Marcus Aurelius’ Attitude Towards the Christians Again” *Studia Elblaskie* 12, 2011
- Burn, A-E., “Creeds”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, C. IV, Ed. James Hasting and John A. Selbie, Edinburgh-1911
- Corcoran, Simon, “Before Constantine”, *The Cambridge Companion to Age of Constantine*, Cambridge Univ.Press – 2006.
- Cumont, Franz, *The Oriental Religions in Roman Paganism*, New York-1956.
- Çelik, Mehmet, *Fener Patrikhanesinin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325 – 1453)* İzmir – 2000.
- Çelik, Mehmet, *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din – Devlet İlişkileri-I*, İzmir – 1999.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1987.
- Çelik, Mehmet, *Tur Abdin: Kilise ve Manastırlar Tarihi*, İstanbul, Tarihsiz, C.I.
- Çelik, Mehmet,-Şükran Yaşar, “İmparator Julianus ve Paganizmi Yeniden Diriltme Teşebbüsü”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2008. s.139-144
- Çelik, Mehmet, Şinasi Gündüz, Şükran Yaşar, “Şehrin Dini Yapısı”, *Edessa’dan Urfaya*, C. I, Ankara – 2007.
- Davis, William Stearns, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From the Sources II. Rome and the West*, USA – 1913.
- Documentes of the Christian Church*, Selected and Edited by Henry Betterson, 2. Baskı, Oxford University Press-1963.
- Dodd, Charles Harold, *The History of Christianity from the Death of St Paul to the Reign of Constantine (The History of the Christianity in Light of Modern Knowledge, A Collective Work)*, London and Glasgow-1929.
- Downey, Glanville, *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton-1961
- Duval, Rubens, *Histoire d’Edesse: Politique, Religieuse et Litteraire*, Amsterdam (Reimpression): Philo Press 1975.
- Duygu, Zafer, *Hristiyanlık ve İmparatorluk*, Ankara – 2017.
- Ehrman, Bart D. – Andrew S. Jacobs, *Christianity in Late Antiquity (300-450)* Oxford Uni. Press-2004
- Errington, R. Malcolm, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*, Nort Carolina Press – 2006.
- Eusebios, *Historia Ecclesiastica (Nicene and Post – Nicene Fathers)* Seri II, C. I. V. 1.
- Filiksinos Yuhanna Dölebani, *Yıl Öğütleri*, C.III, İst – 1964,
- Frend, William H. C., “Martyrdom and Political Oppression” *The Early Christian World*, London&New York – 2000.

- Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, New-York – Tarihsiz.
- Gibbon, Edward, “History of Christianity All that Relates to the Progress of the Christian Religion”, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire I*, New York-1978.
- Hadas, Moses, *A History of Rome from It's Origins to 529 AD as told by the Roman Historians*, New York (Doubleday Anchor Books), Tarihsiz.
- Hannah, Ian C., *Christian Monastisizm*, New-York-1925
- Hefele, Charles Joseph, *A History of the Christian Councils, from the Original Documents, to the Close of the Council Nicea AD. 325*, Edinburgh-1871.
- Holloway, R. Rose, *Constantine and Rome*, Yale Univ. Press – 2004.
- İsidoros, *Heridetü'n – Nefise fi Tarihi'l – Kenise*, C. I, Efranciye – 1922.
- Jameson, Mrs., *Sacred and Legendary Art*, C. II, London-1879.
- Jones, A. H. M., *Constantine and the Conversion of Europe*, London – 1948.
- Lorey, j., *Monks and Monasteries of the Near East* (Trans. P.Collin) London-1963
- Mor İğnacios Afram I, *Dürer en-Nefise fi Muhtasar Tarihi'l – Kenise*, Homs – 1940.
- Mor Mihoyel Rabo, *Kthobo dı – Makesbonus Zebne*, Paris – 1899.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi* (Çev: Fikret İşıltan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.
- Potter, David S., *The Roman Empire at Bay: AD 180-395*, London – New York, 2004.
- Ramsay, W. M., *The Church in the Roman Empire, Before A.D.170*, Michigan – 1954.
- Saka, İshak, Es – *Süryan: İman ve Hadara*, Halep, 1983.
- Sarıçioğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, İstanbul- 1983.
- Scerre, Chris, *Chronicle of the Roman Emperors ; The Reign – By – Reign Record of the Rulers of İmperial*, Roma, London – 1995.
- Segal, J. B., *Edessa: The Blessed City*, Oxford, at the Clarendom Press, London – 1970.
- Shaw, Brend D., *Sacred Violence: Africian Christians and Sectarian Hatred in the Age of Augustine*, Cambridge Univ. Press – 2011.
- Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, California – 1997.
- Tural, Murat, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Mistik Hayat*, CBÜ. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2010
- Vasiliev, Alexandro Alexandrovich, *Bizans İmparatorluğu Tarihi I*, (Çev: A. Müfit Mansel), Ankara, 1943.
- Wagner, Monica, *Saint Basil-Ascetical Works*, The Catholic Universty America Press,...Washington,1962.
- Williamus, Stephen-Gerard Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*, Yale Üniv. Press-1994.
- Wood, James E., *Church and State in Historical Perspective: A Critical Assesment and Annolated Bibliography*, London – 2005.
- Yakup III, *Tarihü'l - Kenisetü's - Süryaniyyetü'l - Antakiyye*, C. I, Beyrut, 1953.